
Razarajuća moć šutnje (manjine i mediji)

TANJA TOPIĆ*

Sažetak

Mediji i novinari jako puno mogu pridonijeti prevladavanju netrpeljivosti između različitih etničkih skupina, te život i suživot učiniti podnošljivijima. Mediji moraju imati stav o bitnim pitanjima, kao što su zločini i zaštita prava manjima. Ne smiju ostati samo prenositelji informacija. Mediji moraju učiniti više, pa dijelom i educirati javnost.

Ključne riječi: mediji, nacionalne manjine, ljudska prava

Mediji i novinari jako puno mogu pridonijeti prevladavanju netrpeljivosti između različitih etničkih skupina, te život i suživot učiniti podnošljivijima, dajem mali novinarski doprinos skupu. I dajem si za pravo da govorim u ime, po vlastitoj procjeni, najugroženije, gotovo izumrle skupine barem na ovim našim prostorima – građana.

Iz perspektive prostora s kojih dolazim, demokratsko društvo je još uvijek utopija. Tako da će i sami primjeri koje ću navesti pokazati kako to odakle ja dolazim, a vjerojatno i sve republike nastale iz bivše Jugoslavije, ima jako malo veze s demokratskim. Mislim da neću biti stroga, te da mi neki neće zamjeriti, ako kažem da govorim iz ugla jednog pretpolitičkog društva.

Naravno, ostavit ću naučne rasprave i argumente sa strane i govoriti iz perspektive koja mi je puno bliža, istina pragmatičnija – životne. I otvorit ću pitanje: što kao model ponuditi društvima koja su izašla iz rata? Koji su to mehanizmi koji mogu neutralizirati pogubne posljedice ratnih sukoba na ovim prostorima? I sigurna sam da recept, bar u ovom trenutku, ne postoji, odnosno model koji je primjenjivan ondje gdje živim.

U jednom uvodniku časopisa za kulturu i kritiku vremena "Vizija" koji se tematski bavio "Manjinama i većinama", urednik Nenad Veličković je prošle godine naveo jedan primjer, koji me je snagom veze s onim što se

* Tanja Topić je voditeljica Ureda zaklade Fridrich Ebert, Banja Luka

dešavalo na ovim prostorima, fascinirao. Jedan njemački svećenik je šutio, kad su nacisti došli da vode Židove, jer on nije bio Židov. Kad su odvodili Rome, šutio je, jer nije bio ni Rom. Kad su odvodili homoseksualce, šutio je, jer nije bio ni to. Kad su došli po njega, nije bilo više nikoga koji bi mogao nešto reći. Čini mi se da je u Bosni i Hercegovini većina slijedila primjer njemačkog svećenika i šutnjom doprinosila nestajanju manje brojnijih skupina, i manje- više prešutno podržavala teror većine. A kad sam već kod tih opasnih primjera šutnje, ne mogu a da ne navedem jedan od mučnijih prizora iz sredine iz koje dolazim.

Redovito na košarkaškim utakmicama banjalučkog "Borca", njegovi navijači zahtijevaju od Srba da ustanu. Prozivaju ih već poznatim povcima: "Ustajte Srbi". Netko će reći da nas takve stvari ne trebaju čuditi, jer su one svakodnevni dekor na sportskim susretima i ne mogu se izbjeći. Malo je onih koji ostanu sjediti i koji ignoriraju takve pokliče. Neznatan broj.

Ali me je zapanjilo razmišljanje jednog mladog čovjeka. Kaže da obožava košarku, ali da se jako loše osjeća kad počne ta prozivka. Muka mu je, ali ipak ustane jer ne želi biti *prokužen* kao nacionalno nepoćudan. Taj sukob individualnog s kolektivnim poprimio je u vrijeme zadnjih ratova na jugoslavenskim prostorima neke drastične razmjere. One su zapanjile i mog kolegu Andresa Wyslinga, švicarskog novinara.

Nije se mogao načuditi primjerima reflektiranja društvenih potresa na intiman život obitelji. U Beogradu je muž Srbin prigovarao supruzi – Albanci zbog njenog porijekla i istjerao je zbog toga iz stana. Ali takvim krajnostima nije bilo kraja. Mnogo je onih koji su promijenili svoju narodnu skupinu i time u znatnoj mjeri i svoj identitet. Wysling je uvjeren da se to najčešće dešavalo ženama. On je u Prištini, kaže upoznao jednu ženu koja je odrasla kao Albanka i brakom postala Srпкиnja, bar prema van. Radila je na jednom važnom mjestu u organima uprave, na srpskoj strani.

"Njezino porijeklo je potpuno skriveno, njezina metamorfoza savršena. Također sam u Prištini sreo Srпкиnju koja je kroz brak postala Albanka. Sudjelovala je u egzodusu u Makedoniji i nakon povratka radila kao spikerica za srpski program kosovske televizije, po čemu se još može prepoznati njeno porijeklo", piše Wysling.

Svi znamo da je promjena imena, vjeroispovijesti bila svakodnevna stvar koju je manjina pod "terorom većine" činila u ratnim vremenima. Ljudi su se lako odricali porijekla kako bi sačuvali glavu na ramenu. Najnoviji popis u Hrvatskoj otvorio je slično pitanje, o kojem svakako više mogu reći same kolege iz Hrvatske.

Iako donekle shvaća dramatične lomove "Jugo-Balkanaca", kako ih naziva, iako je svjestan dilema pred kojima se nalaze mnogi od njih – izabrali između dobra i zla, između zločinca i žrtve, Wysling je kategoričan kad kaže da se "uloge mogu i mijenjati". On je jasno upozorio na ono što mnogima od nas još ni izdaleka nije jasno, a to je da ovo naše u takvom obliku na Zapadu ne postoji, ne postoji već pola stoljeća.

Kako se ovaj skup tematski bavi desetogodišnjicom manjinske politike u Hrvatskoj i pokušajima zaštite prava nacionalnih manjina kroz regionalnu suradnju, možda nije loše početi sa onim što se postiglo u ovom razdoblju. Mnogo nije, bar iz perspektive dijela zemlje iz kojeg ja dolazim.

Mnogi će reći da je napravljen bitan civilizacijski pomak uvođenjem konstitutivnosti naroda u Bosni i Hercegovini. Pa su tako Srbi, Hrvati i Bošnjaci ustavom Bosne i Hercegovine konstitutivni. Praktično se nitko nije zapitao do kojih granica seže svijest ovdašnjih skupina, kada do toga nisu došli sami, vlastitom voljom, već ih je primorao Visoki predstavnik za BiH Wolfgang Petrich. Iako sam ja osobno izričito protiv toga da se neka osoba zakonom ugura u etničke, konfesionalne ili čak rasne šablone. Bojim se da to upravo činimo u Bosni.

Većina je mjesecima tvrdila da su uvođenjem konstitutivnosti ugrožena njihova osnovna nacionalna prava i da je to dobar početak kraja pojedinačnih entiteta. A njih se neće odreći ni po cijenu života. Jezik kao sredstvo sporazumijevanja i razumijevanja, koje u ovom konkretnom slučaju teče bez ikakvih poteškoća – čak nije potrebno posredovanje prevoditelja – postao je u zadnjih godinu dana najvećim problemom između Srba, Hrvata i Bošnjaka. Kao da se energija ne može usmjeriti u nešto kreativnije do u besplodne, beskorisne rasprave o imenu jezika i ekskluzivnom pravu na njega.

Inat oko nekih normalnih životnih i civilizacijskih tekovina – suživotu, miješanju različitih utjecaja i kultura, običaja, navika, doveo je do apsurdnih primjera u praksi, koji nam ne garantiraju miran san. Nacionalni ključ je postao jedan od bitnih elemenata ustrojstva BiH, u što su se upustili i međunarodni dužnosnici. Pa tako se u sve strukture vlasti neće birati stručnjaci, kvalitetni ljudi, već ćemo iste prebrojavati po nacionalnoj pripadnosti. I naravno, nacionalna kvota će morati biti ispunjena, sve dok se ponovno ne probude ratni jahači, koji će podaništvu objasniti da su kao skupina ugroženi, te da moraju stati u obranu nacionalnih osjećaja i interesa.

Svi ćemo se složiti da takav način razmišljanja ne poznaje moderna Europa i da ga neće dozvoliti. Bar ne bi trebalo da ga dozvoli. Ali isto tako ne može pružiti garanciju protiv apsurdnih i tragičnih događanja, kakav je bio prošlogodišnje polaganje kamena temeljca za gradnju Ferhat-pašine džamije u Banjaluci. U ime "obrane ugroženih nacionalnih interesa i političkih provokacija", građani jedne europske zemlje su kamenovali druge ljude, jer se drugačije zovu, imaju drugačije običaje. Jedan čovjek je ubijen na početku 21. stoljeća, uz pokliče i pjesmu ubojica. Ima li kraja apsurdima u povredi prava manjinskih skupina?

Langerov recept

Proces "oblikovanja" normalnih ljudi na prostorima bivše Jugoslavije, a dajem si pravo govoriti samo o Republici Srpskoj, mora negdje otpočeti.

Da li je recept Aleksandra Langerera, koji se bavio pitanjima manjina, pogotovo na primjeru južnog Tirola, prihvatljiv za ovdašnji mentalni sklop. Dat ću si pravo da polemiziram s Langerom.

Langer nam nudi deset točaka za zajednički život nacionalnih skupina, konfesija i etničkih zajednica i pokušava nam ocrtati takozvane "zone slobodnog djelovanja" u djelu "Većina manjina". On navodi primjer moderne Europe po kojem zajednice različitih jezika, kultura, religija, etničkih pripadnosti sve češće naseljavaju jedan prostor. To nije nikakva novost pogotovo u velikim gradovima. Koliko će nam vremena trebati da to postane normalna stvar i u gradovima, koje smo posljednjim pustošenjima, u potpunosti etnički očistili.

Preciznosti radi, a s obzirom na to da govorim znanstvenicima, moram obrazložiti Langerove pojmove "nacionalna grupa" ili "etnički". On nije, koristeći ih pretendirao na naučnu ili znanstvenu preciznost. Ovi izrazi su kod njega korišteni kao naziv za zajednicu ili osjećaj pripadnosti zajednici, a u vezi su s nacijom, jezikom, religijom, kulturom i označavaju jednu zajedničku pripadnost kolektivu zasnovanom na onom "mi" koja pod određenim okolnostima može rasti do etnocentrizma.

Istina, ja sam se na nekoliko mjesta morala posvadati s Langerom, ne zato što on vraški nije u pravu, već što govori o najnormalnijim stvarima, koje su barem nama još uvijek daleko i izgledaju iz današnje perspektive gotovo nemoguće.

Langer u prvoj točki svog "recepta" ukazuje realno na to da se multietnički život može pokazati kao obogaćenje i nova istinska šansa – ali i upozorava – da on može donijeti negativno stanje u kojem se čovjek osjeća osuđenim. Devizu: "Što se jasnije razdvojimo, to ćemo se bolje razumjeti", koja je prije mnogo godina vrijedila u južnom Tirolu, rekla bih slobodno, je deviza koju godinama nastoje provesti u djelo kreatori politike, ograničavam se namjerno, u Republici Srpskoj. Ona se često koristi kao izgovor, paravan, a u biti označava želju za pukim razdvajanjem.

Mislim da jedan takav pristup nema šanse u današnjoj Europi, tako da će ga se morati odreći i ovdašnji zagovornici. Langer kaže da niti jedna od oprobanih politika – asimilacija, zabrana i razbijanje jezičke ili religiozne mnogostrukosti ili pak politika prisilnog isključenja – izolacija, getoizacija, proganjanje i istrebljenje nisu donijele ni ravnopravnost niti pomirenje.

Ono na čemu je Europa radila bilo je traženje individualnih i kolektivnih opcija: pa je ustanovljeno da su potrebni kako "etnička intimnost" (ono biti "među svojim"), tako i susreti i suradnja među nacionalnim skupinama. Naravno, mislim da se sve ovo ne može zamisliti bez spremnosti nacionalnih grupa na zajednički život, i odbacivanje svake vrste konfrontacije. To podrazumijeva i određeno institucionalno uređenje.

Langer smatra da su uzajamno upoznavanje, dijalog, informacije i djelovanje protuteža ponudi za razdvajanjem. "Što više činimo toga uzajamno, to se bolje razumijemo" je sažetak Langerove treće točke zajedničkog

života nacionalnih grupa. Slažem se u potpunosti s njim, ali se istovremeno pitam da li se nacionalne grupe na prostorima bivše Jugoslavije nisu dovoljno poznavale, da li proces upoznavanja trebamo otpočeti ispočetka. Nedavno je dr. Vlatko Cvrtila ukazao na to da se svi mi sa prostora bivše Jugoslavije ponašamo kao da se nikada nismo poznavali. Želimo li, ako se ne poznajemo, upoznati one druge - njihove strahove, očekivanja, predrasude, navike, stereotype?

Langer kaže da tu posebnu ulogu moraju odigrati mediji. Čini mi se da to oni, bar za sada i barem kod nas, rade dosta stidljivo. Možda me to ne treba ni čuditi, ako pođem od toga, da su ti isti mediji do jučer širili mržnju prema drugima, raspirivali i poticali krvave obračune, te da tu mržnju teško mogu preko noći transformirati u pozitivne naboje prema istim "predmetima" mržnje.

Nedavno su na jednom regionalnom skupu o ratnim zločinima i izvještavanju novinara, sami novinari iz tri republike nekadašnje Jugoslavije (Srbije, Hrvatske i BiH) ustvrdili kako su po odgovornosti za dešavanja na ovim prostorima, za širenje i raspirivanje nacionalne, vjerske i druge mržnje, novinari odmah na drugom mjestu - iza političara.

Želim se posebno osvrnuti na jednu nedavno emitiranu "Latinicu" koja se tematski bavila pitanjem: "Komu treba Republika Srpska". U njoj je prikazan dokumentarni film o stradanjima Muslimana u logoru Keraterm u okolini Prijedora. Za one koji ne znaju, Prijedor je nadomak Banjaluke - pedesetak kilometara. Stravične slike kojih bi se postidio svaki normalan čovjek. Ali, ono što me je porazilo bilo je to da nitko u Republici Srpskoj nije progovorio o tom zlu koje smo kao narod nanijeli drugoj etničkoj skupini. Nitko se nije upitao zašto se sami nismo pozabavili time, već slike po prvi put gledamo na programu televizije sad već jedne susjedne države. Većina je pokušala relativizirati zločin, potežući tamo neke zločine tamo nekih drugih grupa, slijepo vjerujući vlastitom pogledu. A bez uvažavanja drugog teško možemo napraviti ozbiljne pomake u zajedničkom suživotu.

Naravno, nekih pomaka ima i ne želim ih na ovom mjestu zanemariti. Običajima, proslavama, praznicima nekih drugih skupina (istina konstitutivnih naroda u BiH) daje se sve više prostora u medijima. Do prije pet godina bilo je nezamislivo da entitetska televizija Republike Srpske prenosi božićne mise katoličkog dijela stanovništva ili obrede muslimanskih vjernika. Danas je to ipak na neki način sastavni dio njihovog programa. Istina, vokubalar medija je promijenjen, ali postoje sofisticiranije metode za iskazivanje mržnje prema onim drugima. Ali, to je samo odraz općih prilika, u kojima se svijest i duh ni izdaleka nisu izmijenili.

Langer ne osporava legitimitet jednom etničkom društvu. Dapače. Ali istovremeno zahtijeva da ono bude uređeno na demokratskim, ne totalitarnim principima. Naravno, u tranzicijskom društvu poput našeg, uspostavljanje demokratskog principa bit će dugotrajan i mukotrpan posao, u šta se svakodnevno imamo prilike uvjeriti.

Mjesto koje Langer daje ženama u sprječavanju etničkih razgraničenja i povezivanju, primjeri iz Republike Srpske, bojim se, lako mogu demantirati. Kolovođe kamenovanja Bošnjaka prilikom polaganja temeljca za Ferhadiju bile su žene, mlade, "urbane", i što je još interesantnije svoju "napaljenost" nisu ni pokušale opravdati poslije toga.

Žene su u Republici Srpskoj najvatrenije pristalice i obožavateljice tvorca etničkog čišćenja Radovana Karadžića. Istina, ženama ne osporavam neke druge prednosti – da su savjesnije, bolje organizirane, ali ne mogu a da ne zaboravim jednu ratnu paradoksalnu paradigmu. Te iste žene su jurile od kasarne do kasarne u Hrvatskoj i Sloveniji kako bi izvukle svoju djecu da ne idu u rat. Ubrzo nakon toga su dobrovoljno i ponosno stavile svoju djecu u službu nacionalističkih lidera. (primjer Ferhadije – film, kako žene raspiruju sukob).

U prilog tezi da će normalan multietnički život zaživjeti na ovim prostorima tek nakon dugotrajnog i mukotrpnog procesa govore i primjeri "etničke proslave mature" u Brčkom. Razredi su izdijeljeni na čistoj nacionalnoj osnovi, a da nitko nije ni trepnuo. Svaki komentar na ovom mjestu bio bi suvišan.

Langeru ću dati potpuno pravo kad kaže da svako napuhavanje etničke odanosti ili upravo neprirodne etničke lojalnosti, putem upotrebe jezika, učešćem u prakticiranju religije ili odijevanjem (sve do silom nametnute uniforme), ali i svakidašnjim ponašanjem, kao i zakonskim definicijama pravovaljane pripadnosti (upisivanje u registre), nosi u sebi zlokoban nalog da jedni druge prebrojavamo i odmjeravamo.

Koliko će vremena proći da se "Nesrbi" u Republici Srpskoj osjećaju "kao kod kuće" ne znam. Značilo bi to stvoriti takvu atmosferu u kojoj će biti poštivan građanin, a time osigurano i poštivanje njegovih građanskih prava. Kako su u Bosni i Hercegovini upravo ugroženi građani, teško mi je biti vizionar, koji može odgovoriti na ovo normalno, ali jako teško pitanje.

Čak je Aleksander Langer u svom djelu citirao banjalučkog biskupa Franju Komaricu. Istina, citat mi je malo patetičan (stvar osobnog ukusa), ali ima jasnu poruku:

"Livada sa mnogo različitih cvjetova mnogo je ljepša od one na kojoj cvjeta samo jedna vrsta". Sama Europa je naučila veoma teško, uz mnoge ratove, prihvatiti na istoj teritoriji konfesionalnu mnogostrukost, bez toga da jedna konfesija mora vladati drugom ili je progoniti. Hoćemo li u tome uspjeti, možda je pitanje na koje možda nećemo uspjeti odgovoriti za našeg života.

Langer pak ne vjeruje da se etnički identitet te interetnički zajednički život mogu osigurati kroz zakone, institucije, sudove. Tko drugačije misli, mislim da je u zabludi. Jer potrebno je mnogo više od toga. Bitan je prešutan ili javan, otvoren društveni dogovor dotičnih ljudi i grupa. Langer ukazuje na značaj lokalne sredine i potrebe za razvijanjem odgovornosti i pripadnosti zajednici kod nacionalnih grupa. Upravo na lokalnoj razini.

U svakoj etničkoj grupi mora postojati određena jaka jezgra ili snaga, koja je dovoljno kritična prema svojoj grupi i koja je protiv "etničkog zatvaranja". Tu Langer upozorava na to da takvi ljudi lako mogu postati „etničke prebjeglice“ drugog tabora, koje će tako izgubiti vlastite korijene i samim tim povjerenje u svojoj grupi. Međutim, mislim da taj strah od gubljenja povjerenja vlastite grupe ne smije da ublaži njihovu kritičku oštricu. Jer to nas vodi u opasnost od šutnje, čija je moć razarajuća.

Langer je kategoričan kad kaže da sila mora biti isključena. Mislim da je to pozicija (pozicija upotrebe sile) koju Europljani više nemaju namjeru da trpe, jer će svakako intervenirati kategoričnije, u svakom pokušaju kršenja manjinskih prava uz upotrebu sile. Iskustvo nas uči da etnički konflikti potencijal ima jaku motivacijsku sposobnost, jer uspijevaju mobilizirati jako puno ljudi, koje vrlo brzo preplave kolektivne emocije, solidarnost, homogeniziranost, osveta. No, kako ste nas i vi, gospodine Tataloviću u svojim knjigama učili, etnički konflikti ne donose rješenje. Nadam se da će to što prije shvatiti oni koji misle drugačije. a da će oni koji donose političke odluke u međuvremenu početi da čitaju.

Društvo se mora usprotiviti nasilju i donijeti moralnu ali čvrstu odluku da se konflikt mora rješavati demokratski i nenasilno. Kako do toga doći? Bit će da smo oslonjeni na mješovite multietničke skupine, koje mogu biti i male i skromne. Jer se multietnički život mora isprobati na vlastitom primjeru, Langerov je zaključak.

Sasvim je izvjesno da će takve grupe osjetiti probleme na svojoj koži. Ali će one biti svojevrsan "tester" za "teškoće" i "šanse" suživota. Ja ih ne bih ostavila same da isprobavaju Langerov recept na sebi, jer to može biti nekad jako opasno. Navest ću jedan bosanskohercegovački primjer: jedna nevladina organizacija koja je trebala biti stub u zaštiti manjinskih prava – Helsinški odbor BiH raspao se po etničkom ključu na slučaju alžirske grupe.

Ali što mogu tražiti jest uključenje cijelog društva, pri čemu mislim da mediji moraju biti angažirani, moraju imati stav kad je riječ o ovako bitnom životnom pitanju. Pri tome ne mislim, da oni trebaju preuzeti ulogu sudaca, tužitelja i advokata, niti pak misionara. Ali isto tako, ne smiju ostati na razini pukih prenositelja informacija, moraju učiniti više, pa djelom i educirati javnost.

U dva polja oni moraju biti angažiraniji, to su zločin i pitanja ljudskih prava, zaštite prava manjinskih skupina. Mogu li to oni koji su do jučer pozivali otvoreno i javno u lov na nacionalne manjine, manjinske skupine, ostaje pitanje na koje će odgovor dati vrijeme.

Summary

Media and journalists can contribute considerably to overcoming hostilities among different ethnic group. They can also have they share in making life and coexistence bearable. Media need to have a clear attitude towards crucial issues, such as crimes and protection of minority rights. They should not content themselves with being just a mere transmitter of information. Media ought to do more, they ought even to educate the public in certain extent.